

Kansalaisuus osallisuutena puutyökurssilla

Etnografinen tutkimus kansalaisopiston senioreiden kädentaitojen kurssilla

Kansalaisuuteen kasvattaminen on vapaan sivistystyön olennainen tavoite ja tehtävä. Kädentaitojen kurssilla kansalaisuus toteutuu merkityksellisenä ja monimuotoisena osallisuutena, sivistyksellisenä yhdessä tekemisenä ja toimimisena.

KANSALAIPOISTOJEN TOIMINTAAN osallistuu vuosittain noin 650 000 henkilöä, ja opetustunteja järjestetään pari miljoonaa. Kädentaidot ovat aineryhmistä suurin 23 prosentin osuudellaan (Kansalaisopistojen liitto 2018). Ikäihmiset ovat merkittävin ja yhä kasvava osallistujaryhmä (Saloheimo 2015, 34; Seppänen 2014). Kurseille kokoonnutaan viikosta ja usein vuodesta toiseen tekemään, olemaan ja oppimaan yhdessä.

Opistojen toiminnan laajuuteen nähden kurssi-toiminnasta, osallistumisen muodoista, erityispiirteistä ja merkityksistä on rajoitetusti tutkimustietoa. Onkin aiheellista kysyä: Mitä kursseilla tapahtuu? Mitä osallistuminen ja yhdessä toimiminen merkitsevät osallistujille?

Kansalaiseksi kasvattaminen on persoonallisuuden sivistämisen ja itsekasvatuksen ohella yksi vapaan sivistystyön, laajemmin pohjoismaisen kansansivistyksen, keskeisiä sivistyspyrkimyksiä (Niemelä 2011, 43). Ne kytkeytyvät aikamme merkittäviin yhteiskunnallisiin haasteisiin, edustuksellisen demokratian toimivuuteen, elämäntaitojen ja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden toteutumiseen ja väestön ikääntymiseen.

Paneudumme artikkelissamme sivistyspyrkimykseen kansalaisuuden ja erityisesti osallisuuden näkökulmasta vapaan sivistystyön kurssimuotoisessa toiminnassa. Tutkimuskysymyksenä on, millä tavoin kansalaisuus ilmenee osallisuutena kansalaisopiston senioreiden puutyökurssilla. Koska vapaalle sivistystyölle ja kansalaisopistoille on määriteltä kansalaiseksi

ETNOGRAFINEN LÄHESTYMISTAPA HAASTAA INSTITUTIONAALISEN JA AATEHISTORIALLISEN TARKASTELUTAVAN.

kasvattamisen tehtävä (Laki vapaasta sivistystyöstä, 632/1998), oletamme opistojen toteuttavan tätä tehtävää.

Tutkimme kansalaisuutta osallisuutena etnografisella tutkimusmenetelmällä. Pyrimme tunnistamaan puutyökurssilla tapahtuvan toiminnan ja siihen liittyvän osallisuuden kulttuurisia erityispiirteitä. Etnografinen kenttätyö toteutettiin senioreiden puutyökurssilla yhden kevätlukukauden aikana. Etnografinen lähestymistapa haastaa vapaan sivistystyön tutkimukselle ominaisen institutionaalisen ja aatehistoriallisen tarkastelutavan.

Tutkimme osallisuutta senioripuu-seppien muodostamassa toiminnallisessa yhteisössä osallistujien omista lähtökohdista, kokemuksista ja niille antamista merkityksistä käsin. Hyödynnämme sivistystyön, kansalaisuuden ja osallisuuden tarkastelemisessa sekä Suomessa että Ruotsissa tehtyä aiempaa tutkimusta.

SIVISTYKSEN YHTEISÖLLISYYS

Sivistyksestä näyttäisi muodostuneen haaste, kun perustellaan ja organisoidaan vapaan sivistystyön toimintaa. Sivistystyössä 'sivistykseen' suhtaudutaan 1800-luvulta perittyinä reliikkinä, oman aikansa ylevänä ja elitistisenä ideaalina, joka ei kiinnity nykypäivään eikä ole merkityksellistä osallistujille 2010-luvulla. Sivistyksen merkitys demokraattisesti toimivan ja kansalaisuuteen nojaavan yhteiskunnan ylläpitämisessä on hapertunut (Bjurström 2013; Niemelä 2011, 42). Sen määrittelemisen ja toteuttamisen haasteellisuus johtuu käsitteen laaja-alaisuudesta, avoimuudesta ja dynaamisuudesta. Se esiintyy monina toisiaan täydentävinä sivistyskäsitteinä.

Vapaan sivistystyön toimija-ajattelijat Seppo Niemelä (2011, 44–45) määrittää sivistystä kolmen tekijän keskinäisyyden avulla. Ensimmäinen tekijä on ihminen, hänen 'sivistyskykyisyytensä' ja sen perustana olevat yksilölliset ominaispiirteet. Toinen tekijä muodostuu pedagogisesta vuorovaikutuksesta, jonka merkityksen oletetaan heikenevän iän ja itsekasvatuksen vahvistumisen myötä. Kolmas tekijä rakentuu ihmisen elinikäisestä vuorovaikutussuhteesta ympäristöön ja maailmaan, jossa "ihminen muokkaa ja määrittää aktiivisena toimijana itseään ja maailmaansa. Kasvatus on ulkoista vaikuttamista, sivistys itse tekemistä". (mt., 45.) Sivistystyön yhteisöllisyyden Niemelä kytkee dialogisiin työmuotoihin, vuorovaikutukseen ja keskusteluun. Näistä muodostuvan lähtökohdan hän nimeää 'hyvinvoinnin pedagogiseksi strategiaksi'. (mt., 49–50.)

Aikuiskasvatuksen tutkijat Petri Salo ja Juha Suoranta (2002, 12–13) tarkastelevat 'sivistyksellisyyttä' jälkimodernien arkielämän käytäntöjen kautta. Sivistyksellisyys perustuu niihin taitoihin ja sellaiseen toimintaan, joiden avulla ihminen oppii tuntemaan itsensä ja pitämään huolta itsestään, kanssaihmisistään ja omasta elinympäristöstään. Sivistyksellisyyteen kuuluu tiedollinen ulottuvuus. Ihmiset kykenevät muodostamaan kriittisen käsityksen yhteisistä asioista ja ottamaan niihin julkisesti kantaa. Sivistyksellinen aikuiskasvatus tukee osallistujia ja heidän muodostamia yhteisöjä, jotta he voivat lisätä, pitää yllä ja uudistaa elämäntaitojaan. Sivistyksellisyys on läsnäoloa, osallisuutta ja oppimista arkielämän moninaisissa toiminnoissa.

Kestävän kehityksen kysymyksiin perehtyneet Arto O. Salonen ja Maria Joutsenvirta (2018, 89–90) pohtivat, miten sivistyminen vaikuttaa jälkimateriaalisten arvojen jäsentämään yhteiskuntaan. Kansalaiset voimaantuvat osallisuuden ja itsensä toteuttamisen myötä merkityksellisessä ja tarkoituksenmukaisessa toiminnassa. Sivistyminen todentaa ihmisen käsitystä itsestään suhteessa maailmaan todellisuuksissa, joissa voi kokea ihmisenä olemisen arvokkuutta, elämän merkityksellisyyttä ja rohkeutta. Sivistymisen ydinkysymys koskee ihmisten välisiä suhteita ja kohtaamisia, joissa henkilökohtaiset kokemukset asettuvat sosiaaliseen yhteyteensä. Järki, tunteet, keho ja mielikuvitus antavat käyttövoimaa kohtaamisiin.

KANSANSIVISTYKSEN IDEAALIN MUKAISESTI OSALLISTUMISEN PITÄÄ OLLA VAPAAEHTOISTA.

KANSALAIUUUS OSALLISUUTENA VAPAASSA SIVISTYSTYÖSSÄ

Tarkastelemme kansalaisuutta sitoutuneena osallisuutena (*participatory conception*) ja osallisuuteen liittyvänä kokemuksena (*existential conception*) (Bagnall 2010), ja sivuutamme kansalaisuuden oikeuksia ja velvollisuuksia määrittävänä muodollisena statukse-
na. Osallisuuden kokemuksen myötä osallistujat voivat omaksua yksilöllisen ja yhteisöllisen identiteetin (Bagnall 2010; Koski & Filander 2012; Isin & Wood 1999; Korsgaard 2004).

'Osallisuus' on sivistyksen tavoin hankalasti määriteltävä käsite ja ilmiö. Kansalaisuus sosiaalisen osallisuutena on sidoksissa yhteisöihin kuulumiseen ja sosiaalisissa suhteissa toimimiseen. Osallisuus edistää elämänhallintaa ja ehkäisee syrjäytymistä, tukee ihmisten toimintakykyä ja antaa voimaantumisen kokemuksia. Yhteenkuuluvuuden kokemus on poliittisen osallisuuden edellytys. Se ulottuu edustuksellisessa demokratiassa välillistä vaikuttamista laajemmalle. Poliittinen osallisuus ilmenee kiinnostuksena yhteisiin asioihin ja niihin vaikuttamisena sekä erilaisissa toisiaan täydentävissä tehtävissä ja rooleissa (Maunu & Kiilakoski 2018, 113–114).

Kansalaisuus voidaan ymmärtää yksilöiden ja yhteisön väliseksi sopimukselliseksi tilaksi, jossa yhteisöllisyys muodostuu aktiivisuudesta, toiminnasta ja osallisuudesta. Kansalaisuus määrittyy yksilön ja yhteisön välisessä sosiaalisessa ja kulttuurisessa vuorovaikutuksessa ja ilmenee yhteisöllisenä toimintana (Bagnall 2010; Gustavsson 1995; Stenoien & Laginder 2015; Åberg 2008).

Pohjoismainen kansansivistysperinne tavoitteineen ja toimintamuotoineen perustuu ideaaliin, jossa kansalainen ymmärretään sivistystä

tavoittelevaksi ja siihen kykeneväksi yhteisön jäseneksi. Pohjoismaissa kansansivistyksellä on toiminnan muotoutumisesta lähtien ollut kansalaiskasvatuksellisia tehtäviä (Niemelä 2011; Tøsse 2009). Kansalainen (*medborgare*) haluaa ja kykenee omalla toiminnallaan yhdessä muiden kanssa vaikuttamaan sekä oman elämänpiirinsä että yhteiskunnan kehittämiseen. 'Sivistyksellisen kyvykkyyden' merkitys korostuu erityisesti yhteiskunnallisina murrosaikoina (Laginder, Nordvall & Crowther 2013).

Vapaassa sivistystyössä sivistyksellisen kyvykkyyden edistäminen on 2010-luvulla näyttäytynyt lähinnä instituutioiden kykyä palvella maksukykyisiä asiakkaita (Valkonen 2015). Elinikäisen oppimisen, aktiivisen kansalaisuuden ja osaamisen ylikansallisissa poliittisissa diskursseissa kansalaisuutta määrittävät kansalaisten puutteelliset valmiudet kohdata yksilöllisiä ja yhteiskunnallisia haasteita (Koski & Filander 2013).

Osallisuuteen ja yhteisöllisyyteen perustuva kansalaisuus edellyttää kansalaisten arkeen kiinnittyvien vastavuoroisten kohtaamisen tiloja ja sivistyksellisiä käytäntöjä, ei palvelutehokkuuden ja osaamisvajaiden korostamista. Kansansivistyksen ideaalin mukaisesti osallistumisen on oltava vapaaehtoista.

Pohjoismaissa kansalaisuuteen kasvattamista on määrittänyt vapauden ja yhteisöllisyyden ohella pyrkimys kasvatuksellisten mahdollisuuksien tasarvoon. Vapauden, yhteisöllisyyden ja tasa-arvon lähtökohtien ja ilmenemismuotojen tulee olla avoimia tulkinnoille ja uudelleen neuvoteltavissa (Rinne, Heikkinen & Salo 2006). Valmius perustella omia tulkintoja ja neuvotella niistä edellyttää kansalaiselta halua kehittää itseään ja arvioida omia kokemuksiaan ja näkemyksiään. Omaehtoisen aikuisopiskelun vaikutuksia tarkasteltaessa itseluottamus, vastuuntunto, kriittinen ajattelu ja sosiaaliset taidot (aktiivisen) kansalaisuuden ulottuvuuksina jäävät kuitenkin opiske-
luinnostuksen, osaamisen kehittymisen ja oman hyvinvoinnin varjoon (Manninen & Luukannel 2008, 41–44).

Vapaalle sivistystyölle on ominaista periaatteellinen, toimintamuotoja määrittävä ja muokkaava jännite. Se muodostuu toiminnan perustan – sivistymistä, vapautta ja yhteisöllisyyttä korostavan ideaalin – ja toiminnan legitimointia koskevan yhteiskunnallisen

vastuun välillä. Legitimoinnin näkökulmasta kansalaisuuteen kasvattaminen ilmenee aktiivisen kansalaisuuden, ammatillisuuden ja osaamisen edistämisenä markkinalähtöisesti ja kustannustehokkaasti (Pellinen 2001; Valkonen 2015).

Vapaan sivistystyön tutkimuksessa kansalaisuuteen kasvattamista kuvataan toimintana, jota määrittää joko vuoropuhelu tai vastakkainasettelu kriittisten ja sopeuttavien päämäärien ja toimintamuotojen välillä (Manninen 2010; Tøsse 2009).

Kriittisesti tarkasteltuna toiminnan tulisi tukea sellaisten kansalaisryhmien tarpeita, jotka ovat hauskaita ja kykeneviä edistämään yhteisöllistä tai yhteiskunnallista muutosta. Käytännössä toiminnan kohderyhmä muodostuu ”kansalaisasiakkaista”, jotka hyödyntävät sivistyspalveluja yksilöllisistä lähtökohdistaan ja intresseistään käsin. Tämä suuntaus näyttäisi vahvistuneen viime vuosikymmeninä (Fejes, Dahlstedt, Olson & Sanderg 2018; Manninen 2010; Valkonen 2015; Wijkström 2012).

KANSALAIUUS VAPAAN SIVISTYSTYÖN TUTKIMUKSESSA

Vapaan sivistystyön eli kansansivistyksen tutkimus on ollut pääosin aatehistoriallista ja instituutiolähtöistä, ja sillä on perusteltu organisaatioiden tehtäviä ja tarvetta tai kuvattu niiden muutosta (Edquist 2015; Lang 2011; Sundgren 2012; Eloranta 2013; Valkonen 2015). Kansalaisuutta, osallisuuden toteutumista ja sen ilmenemismuotoja ei ole juurikaan tutkittu. Osallistumista on tutkittu lomake- ja haastatteluaineistojen avulla, siitä saatavien hyötyjen (Manninen 2018; Manninen & Meriläinen 2015) sekä osallistumisen tuottamien merkitysten näkökulmasta (Sundgren 2012; Laginder & Stenöien 2011).

Osallistumisella on sekä yhteiskunnallista että yhteisöllistä merkitystä. Vapaa sivistystyö tuottaa sosiaalista pääomaa, vahvistaa yhteisöllisyyttä ja edistää aktiivisen kansalaisuuden toteutumista (Manninen 2010 ja 2018). Kansalaiseksi kasvaminen ilmenee lähinnä osallistujien monipuolisena itsensä kehittämisenä (Poikela & Silvennoinen 2010, 208).

Ruotsalaisessa tutkimuksessa korostetaan usein osallisuuden ja yhteisöllisyyden merkitystä. Sivistys-

työn perinteinen työmuoto, opintopiiri, kuvataan sosiaalisena, poliittisena ja kasvatuksellisenä ideaalina ja käytäntönä, ja yhteisöllisen toiminnan kautta voidaan vaikuttaa omiin ehtoihin (Gustavsson 1995, 60). Osallistujille opintopiirit toimivat kuitenkin lähinnä itsensä toteuttamisen sekä harrastuksiin syventymisen sosiaalisena viitekehysenä ja resurssina. Kansalaisuuden ja demokratian edistämisen sijaan opintopiirit toimivat vastapainona työelämän haasteille ja luovat yksilöllisiä mahdollisuuksia etsiä elämän mielekkyyttä (Andersson & Laginder 2013; Sundgren 2012).

Myös eurooppalaisesta näkökulmasta tarkasteltaessa aikuisten omaehtoisissa opinnoissa (*non-formal, non-vocational adult education*) korostuu monipuolinen henkilökohtainen kasvu, ei perustaitojen vahvistaminen tai sosiaalisen kasvun edistäminen (Manninen 2017, 332).

Ruotsalaisten kansansivistyksen tutkijoiden Martin Lundbergin (2008) ja Anita Nordzellin (2011) tutkimukset poikkeavat sivistystyön tutkimuksen valtavirrasta. He ovat tarkastelleet vuorovaikutuksen muotoja ja sisältöjä ruotsalaisissa opintopiireissä deliberatiivisen demokratiateorian näkökulmasta ja etnometodologisella tutkimusotteella.

Tulokset osoittavat, että opintopiireissä käydyt keskustelut olivat avoimia, ja niissä kunnioitettiin erilaisia kokemuksia ja näkemyksiä. Osallistujat pyrkivät luomaan yhteisen ymmärryksen siitä, miten opintopiiri muotoutuu ja miten yhteistä keskustelua pidetään yllä. Tutkituissa opintopiireissä toteutuivat osittain myös deliberatiivisuuden periaatteet, eli keskustelut olivat sisällöltään ja argumentoinniltaan vapautuneita, ja hyvin perustellut näkökulmat hyväksyttiin.

Osallisuus ja yhteisöllisyys perustuvat vuorovaikutukseen, yhdessä olemiseen ja toimimiseen. Kansalaisuus todentuu ihmisten välisissä merkityksellisissä kohtaamisissa ja tarkoituksenmukaiseksi koettussa toiminnassa, jossa on mahdollisuus toteuttaa itseä ”kanssalaisena” ja määrittää itsensä suhteessa ympäristöön ja maailmaan. Niemelän (2011, 45) näkemystä mukailien kansalaisena sivistyminen on merkityksellisessä yhteisössä tapahtuvaa itse tekemistä.

ANALYYSIN AVULLA TUOTETAAN NIIN KUTSUTTUA TIHEÄÄ KUVAUSTA.

ETNOGRAFIA PUUTYÖKURSSIN TUTKIMISESSA

Tarkastelemme kansalaisuutta osallisuutena etnografisen tapaustutkimuksen avulla. Etnografinen, osallistuva kenttätutkimus toteutettiin kansalaisopiston senioreiden puutyökurssilla (ks. myös Turunen 2015a; 2015b). Kenttätutkimuksen toteutti Annika Pastuhov (Annika), toinen kirjoittajista. Etnografia metodologiana mahdollisti senioreiden puutyökurssin kulttuuristen ja sosiaalisten erityispiirteiden systemaattisen tarkastelun.

Etnografisen tutkimuksen tulokset ovat kontekstisidonnaisia ja tulkinnanvaraisia. Inhimillisten toimintojen merkityksiä pyritään kuvaamaan ja ymmärtämään osallistumalla pitkäkestoisesti tutkimuksen kohteena oleviin sosiaalisiin käytäntöihin (Atkinson, Coffey, Delamont, Lofland & Lofland 2001). Osallistuvan havainnoinnin avulla kuvataan ja tulkitaan osallistujien toimintaa, heidän välistään vuorovaikutusta ja sosiaalisia suhteita (vrt. Hammersley 2006). Analyysin kohteena on osallistujien välinen vuorovaikutuksellinen, yhteisiin ja jaettuihin kokemuksiin perustuva toiminta. Etnografinen analyysi rakentuu kenttämuistiinpanojen sekä kentällä vietetyn ajan tuottamien kokemusten ja muistikuvien varaan. Analyysin avulla tuotetaan niin kutsuttua tiheää kuvausta (*thick descriptions*, ks. Geertz 1973) kentän tapahtumista. Tiheä, analyttinen sosiaalisen toiminnan kuvaus jäsentää ja tekee tutkimuskohteena olevaa toimintaa ja kanssakäymistä ymmärrettäväksi myös ulkopuolisille (Hammersley 2006; Geertz 1973).

Kentälle pääsyn ensimmäisessä vaiheessa Annika otti yhteyttä paikallisen kansalaisopiston rehtoriin. Tavoite oli löytää kurssi, joka kokoontuisi säännöllisesti vähintään muutaman kuukauden ajan. Rehtorin ehdotti kädentaitojen kurseja. Oletus oli, että niillä osallistujien välinen vuorovaikutus ja yhteistyö olisi tiivistä ja vapaamuotoista, eli edellytykset tarkastella

osallisuuden ilmenemismuotoja olisivat mielekkäät.

Rehtori suositteli tutkimuksen kohteeksi senioreiden puutyökurssia. Annika otti yhteyttä puutyökurssin ohjaajaan, joka oli halukas ottamaan hänet mukaan kurssille. Ohjaajan myönteinen suhtautuminen tutkimukseen ja sen toteuttamistapaan vaikutti todennäköisesti myös osallistujien kiinnostukseen ja avoimuuteen. Toinen kentälle pääsyyn vaikuttanut seikka oli nähdäksemme se, että etnografi oli osallistujia huomattavasti nuorempi nainen, jolla ei juuri ollut merkittävää kokemusta puutöistä tai muista kädentaidoista.

Etnografian ilmeinen toiseus suhteessa ryhmän jäseniin mahdollisti asemoitumisen ”tietämättömäksi” (vrt. Hammersley & Atkinson 2007, 82), mikä osoitautui suotuisaksi lähtökohdaksi etnografiselle tutkimukselle ja osallistuvalla havainnoinnilla.

Ensimmäisessä tapaamisessa Annika kuvasi osallistujille tutkimuksen tarkoituksen ja toteuttamistavan sekä korosti osallistumisen vapaaehtoisuutta ja kurssin ja osallistujien anonyymiutta tulosten raportoinnissa. Tutkimuksen tarkoituksen hän kuvasi yleisenä kiinnostuksena puutyökurssin toimintaan ja sosiaaliseen kanssakäymiseen kurssilla. Osallistujilla oli mahdollisuus kommentoida ja kysyä tutkimuksesta – kuten koko kurssin ajan. Osallistujat pitivät tutkimuksen lähtökohdaksi mielekkäänä ja totesivat spontaanisti, että ryhmä toimi heille tärkeänä sosiaalisenä kohtaamispaikkana.

Kenttätutkimusta ja siihen sisältyvää havainnointia ja tulkintaa ohjasi pyrkimys tarkastella toimintaa ja kurssitapaamisiin liittyviä sosiaalisia käytäntöjä kansalaisuuden ja osallisuuden näkökulmasta. Orientoituminen toimi laveana viitekehäksinä etnografisen kenttätutkimuksen toteuttamiselle. Kurssin aikana ymmärrys kansalaisuudesta osallisuutena muotoutui osallistujien kanssa toimitaessa, kun etnografista tuli osa ryhmää ja sen yhteisöllistä toimintaa. Etnografi on väistämättä osallisuutena tutkimuskohteeseen liittyvien merkitysten tuottamisessa (Atkinson et al. 2001, 5; Hammersley 2006).

Etnografisen työskentelyn ja analyysin tavoite on ymmärtää tutkittavaa ryhmää ja sen toimintaa niiden omista kulttuurisista lähtökohdista käsin. Suhtautuminen etukäteen valittuun näkökulmaan,

ETNOGRAFIN ON OLTAVA AVOIN YLLÄTTÄVILLEKIN KULTTUURISILLE OMINAISPIIRTEILLE.

kansalaisuuteen osallisuutena, oli refleksiivinen. Etnografin on kyettävä olemaan avoin niillekin kulttuurisille ominaispiirteille, jotka eivät vastaa valittua näkökulmaa (vrt. Hammersley & Atkinson 2007, 3; Lappalainen 2007). Valittu näkökulma sekä tarkensi Annikan etnografista katsetta että tarkentui etnografisen havainnoinnin ja osallistujien kanssa tapahtuneen vuorovaikutuksen myötä.

Tutkimusaineisto koostuu kenttämuistiinpanoista ja äänitteistä. Kenttätöön lomassa ja aikana kirjoitettuja raakamuistiinpanoja muotoiltiin ja jäseneltiin tutkimuksen edetessä olennaisia kulttuurisia ominaispiirteitä kuvaileviksi teksteiksi ja edelleen tutkimusjulkaisuiksi (Turunen 2015a; 2015b; Pastuhov 2018).

Aineiston kerääminen, kenttämuistiinpanojen kirjoittaminen ja niiden analysointi kytkeytyivät tiiviisti toisiinsa. Kenttätöyöskentelyn tavoite oli sanoittaa puutyökurssilla tehtyjä havaintoja. Kenttätöyöskentelyn päätyttyä kirjoittaminen muuttui analyttisemmäksi, ja siinä tukeuduttiin kerronnallisuuteen ja asiayhteyksien punnitsemiseen. Etnografinen analyysi perustuu kenttämuistiinpanojen ja ääninauhoitteiden toistuvaan tarkasteluun, tutkimusintressin kautta ja havainnoitujen tapahtumien merkityksiä tulkiten (Hammersley & Atkinson 2007, 3).

SENIOREIDEN PUUTYÖKURSSI

Senioreiden puutyökurssin osallistujat kokoontuivat kolme kertaa viikossa entiseen armeijan varastoon kunnostettuun työpajaan. Annika osallistui etnografina puutyökurssille kaksi kertaa viikossa yhden kevätlukukauden ajan. Eläkeläisryhmässä oli 12 miestä ja yksi nainen, iältään he olivat 60–80-vuotiaita. Ryhmä oli kaksikielinen: puolet osallistujista oli suomenkielisiä, puolet ruotsinkielisiä. Suurella osalla osallistujista oli käsityöläis- tai työläistäustaa. Osa oli ollut mukana

ryhmässä useita vuosia, muutama lyhyemmän aikaa. Kurssin toiminta oli työpajatyypistä. Työtä valvoi ja ohjasi opiston palkkaama ohjaaja. Puutyökurssin toiminta kuvataan Annikan osallistuvan etnografin näkökulmasta ja kertomana.

Senioripuutyökurssilla

» Osallistuessani ensimmäistä kertaa kurssille esittelen itseni osallistujille joko yksittäin tai pienissä ryhmissä puutöiden tekemisen ohessa. Osallistujat kertovat omasta aloitteestaan ja ilmeisen mielellään minulle, millaista kurssille osallistuminen heidän mielestään on ja mitä se heille merkitsee. He korostavat useaan otteeseen sosiaalisen kanssakäymisen merkitystä. Sen takia he tulevat verstaalle kolme kertaa viikossa, vuosi toisensa jälkeen.

Silloin tällöin joku joutuu jäämään pois esimerkiksi vakavan sairauden takia, mutta toivuttuaan usein palaa ryhmään. Kun osallistujat tarvitsevat apua tai neuvoja, niitä sekä annetaan että tarjotaan. Osallistujat toteavat, että kaikki puheenaiheet ovat sallittuja. Minulle kerrotaan, että kaikki otetaan huomioon, ja jokainen pääsee ääneen. Tästä ollaan erityisen ylpeitä. Kaksikielisyys on tärkeä osa kanssakäymistä: se antaa osallistujien mukaan mahdollisuuden niin sanotun kielirajan ylittämiseen.

Ymmärrän jo ensimmäisellä osallistumiskerralla, että päästäkseni ryhmän jäseneksi ja löytääkseni oman paikkani siinä minun on ryhdyttävä tekemään puutöitä. Vastaan vältellen kysymykseen ”Kyllä kai sinäkin alat kohta tehdä jotain?” etten ole tehnyt puutöitä kouluvuosieni jälkeen. Spontaani vastaukseni kertoo omaksumastani tutkijan näkökulmasta, jonka turvin olin aikonut osallistua ainakin muutamalle kurssitapaamiselle pelkästään tarkkailemalla ja keskustelemalla.

Kun osallistujat toistavat kysymyksen toisen ja kolmannenkin kerran, vaihdan lähestymistapaa. Puutöiden välttelyn sijaan pyydän osallistujilta ehdotuksia, millaisia puutöitä minun kannattaisi tehdä. Tartun ensimmäisiin saamiini ehdotuksiin ja huomaan, että minulle esitellään monia materiaaleja ja annetaan käytännön neuvoja ja vinkkejä puutöiden tekemiseen. Ryhdyn puutöihin ja osallistun kurssin toimintaan.

PUUTYÖKURSSI ON SENIOREILLE PALKKATYÖN JATKE JA KORVIKE.

Omaehtoinen ja vastavuoroinen työprosessi

» Senioripuusepäät työskentelevät itsenäisesti ja omaan tahtiinsa valitsemansa puutyön parissa. Työn alla on niin pieniä korulippaita kuin suuria huonekaluja. Ryhmässä tehdään myös erilaisia korjaus- ja entisöintitöitä. Inspiraatioiden ja ideoiden lähteet ovat moninaiset. Ei ole tavatonta, että monella on työn alla samanlainen tai samankaltainen puutyö. Työskentelyssä näkyy selkeästi perinteisten puutyötekniikoiden vaikutus.

Työ alkaa usein materiaalin työstämisestä – käsittelemäton puu sahataan, höylätään ja liimataan valmisteilla olevan puutyön raaka-aineeksi – ja päättyy pintakäsittelyyn. Työn edetessä osallistujat avustavat toisiaan. Joskus apua pyydetään ja joskus sitä annetaan, kun tiettyssä työvaiheessa tarvitaan kolmatta kättä tai neuvoa materiaalin valinnassa ja sen työstämisessä.

Työskentelyn rytmiä ja etenemistä määrittävät erilaiset aikakäsitykset. Tasaisin väliajoin joku senioripuusepistä kääntyy puoleeni pieni virmistys kasvoiltaan ja toteaa, että ”meillähän ei ole mihinkään kiire”. Samalla on ilmeistä, että senioripuusepäät välttävät joutenoloa. He kiirehtivät monin eri tavoin tekemisissään. Kädentaitoa ja nopeutta arvostetaan, koska tämä osoittaa myös ammattitaitoa. Joskus saattaa syntyä pientä kiirettä, kun tekeillä oleva puuesine halutaan saada valmiiksi esimerkiksi sukulaisen syntymäpäiväksi. Kiireen vastapainoksi joku toteaa kuin ohimennen, että ”meillähän on koko loppuelämämme aikaa”. Puhe ajankulusta muistuttaa myös ihmisyyden perustavanlaatuisista kysymyksistä ja elämän rajallisuudesta.

Vahva työmoraali

» Senioripuutyökurssilla vallitsee vahva puutyön tekemisen moraalit. Kurssilaiset keuhuvat toisiaan toteamalla esimerkiksi: ”Tuo kaveri tuossa on kova tekemään töitä.” Puutöiden tekemiseen suhtaudutaan

vakavasti. Niissä korostetaan huolellisuutta ja sitä pidetään hyveenä, oli työn alla millainen puuesine tahansa. Senioripuusepäät painottavat paitsi tekemisen tärkeyttä ja merkitystä kurssilla, myös aktiivisuutta kotioiloissa: ”Hyvä että jotakin tehdään, niin täällä kuin kotona.” Kurssille osallistuminen kanssakäymisen takia ilman puutöiden tekemistä ei tule kuuloonkaan, kuten itsekin saan todeta.

Senioripuutyökurssi toimii osallistujille sekä palkkatyön jatkeena että korvikkeena. He suhtautuvat eläkkeeseen ”palkkana” ja kurssin vetäjään ”pomona”. Jos jollakulla ei juuri tietyllä hetkellä näytä olevan tekemistä, häntä kuvaillaan ”työttömäksi”. Kurssikerralla poissaolo määritellään ”lintsaukseksi”.

Kurssi näyttöytyy merkityksellisen ja mielekkään tekemisen, ei niinkään olemisen viitekehiksenä. Se mahdollistaa kurissa ja nuhteessa pysymisen: ”Jos ei tällaista paikkaa olisi [--] kyllä meistä monet on sen verran hermostuneen olisia äijjiä, niin piru vieköön, joko sitä kävis emännän kimppuun kotona tai aloittas oluen juonnin.”

Vahvasta työmoraalista huolimatta puutöiden tekemiseen ei liity minkäänlaista väkiväisyyttä tai pakkoa, minkä voi selvästi aistia verstaan ilmapiirissä. Vapaan kurinalainen vuorovaikutus synnyttää ja pitää yllä kurssitovereihin kohdistuvaa kunnioitusta ja erilaisuuden hyväksyntää. Osallistujat keuhuvat usein toistensa tekemisiä ja tekeillä olevia puuesineitä. Toisia neuvotaan ja autetaan tämän tästä.

Kurssin ainoa naispuolinen osallistuja on ryhmän tasavertainen jäsen. Hänen osaamistaan arvostetaan avoimesti. Yhteisön jäsenten välinen arvostus ja kunnioitus ilmenee myös kurssin kaksikielisyydessä. Kun ruotsinkieliset puhuvat suomea, kenellekään ei tule mieleen kiinnittää huomiota sanavalintoihin tai lauserakenteisiin. Tärkeintä on ymmärtäminen.

Esteettisyys ja säästeliäisyys hyveenä

» Puutöiden tekemisessä eivät painotu vain hyvin tehty työ ja siihen kuuluva työmoraali, vaan melko nopeasti voin todeta esteettisyyden merkityksen. Saan usein kuulla, miten jotakin tiettyä puulajia keuhutaan hienoksi tai kauniiksi: ”Tämä on todella hienoa puutavaraa.” Työn alla olevaa puutavaraa

tutkitaan, ja samalla pohditaan lopputulosta. ”Kun tämän lopuksi viimeistelee öljyllä, siihen saa todella hienon pinnan” tai ”Tämän puun syistä muodostuu kaunis kuvio”.

Valmiita puutöitä tarkastellaan ja arvioidaan kuvaamalla niitä kauniiksi. Arvioilla on useita merkityksiä. Ryhmässä vallitsee selkeä yhteisöllinen yksimielisyys siitä, millainen lopputulos voidaan määrittellä kauniiksi ja hienoksi. Yhteisöllinen ja jaettu näkemys kiinnittyy puutyöperinteisiin ja hyväksi todettuihin käsitystekniikoihin. Ne toimivat sekä inspiraation lähteenä että puutyön tekemisen ja sen lopputulosten arvioimisen viitekehystenä.

Esteettisyyttä ei kuitenkaan tavoitella säästeliäisyyden kustannuksella. Puutöissä olennaista on käytännöllinen ongelmanratkaisu ja materiaalien säästeliäs käyttö. Puutavaraa pyritään käyttämään korostetun tarkoituksenmukaisesti. Se sahataan hyvin suunnitellusti, harkitusti ja tarkasti, niin että valmisteilla olevan esineen palat on työstetty mahdollisimman pienestä määrästä materiaalia.

Huumori ja vitsailu

» Huumori ja vitsailu ovat tärkeitä osallistujien välisessä vuorovaikutuksessa. Ne rakentavat ja pitävät yllä yhteisöllisyyttä, eli toimivat sosiaalisen vuorovaikutuksen kittinä. Puutöiden tekeminen otetaan monessa mielessä tosissaan, mille huumori ja vitsailu ovat vastapainoa.

Vitsit ja työnteon lomassa esitetyt sutkautukset voivat aika ajoin olla hirtehiisiä mutta pysyvät senioripuutyöyhteisössä rakentuneen hyväksyttävyyden rajoissa. Vitsit eivät ole ilkeitä eivätkä loukkaavia. Ketään ryhmäläistä ei koskaan pilkata, eikä kenenkään kustannuksella pidetä hauskaa muuten kuin hyvän tahtoisesti. Itseen kohdistuvaan naljailuun ei saa suhtautua liian vakavasti, ja se on kestettävä oman paikan ja roolin ylläpitämiseksi yhteisössä.

Kokouksia kahvitauoilla

» Kahvitauot ovat olennainen osa puutyöverstaan toimintaa. Kaikki osallistuvat niille. Tästä pidetään yhteisöllisesti huolta. Vaikka tekeillä olisi pikaista

valmistumista odottava puuesine, tauolle on ehdittävä ainakin joksikin aikaa. Vuorovaikutuksen merkitys nousee esiin juuri kahvitauoilla.

Yksi osallistujista toimii useimmiten kahvitauojen epävirallisena puheenjohtajana ja kysyy aluksi: ”No, mitäs maailmalla on tapahtunut?” Kysymys aloittaa keskustelun, johon kaikki osallistuvat. Keskustelut koskevat sekä kaikkia koskettavia ajankohtaisia asioita että vanhoja muistoja. Tällä tavoin senioripuutyöyhteisö kiinnittyy maailman menoon mutta mennyttä ja ollutta kunnioittaen. Usein jo ensimmäisessä vastauksessa päädytään pohtimaan ajankohtaista paikallista, kansallista tai kansainvälistä poliittista asiaa.

Muita keskeisiä keskustelunaiheita ovat taloutta ja uusinta tekniikkaa koskevat kysymykset, ja niistä keskustellaan myös työn lomassa. Tämän tästä osallistujat päätyvät keskustelemaan siitä, mitä jokin sana tarkoittaa tai miten se käännetään toiselle kotimaiselle kielelle. Usein toistuvia puheenaiheita ovat lisäksi sairaudet, tutut, sukulaiset ja lastenlapset.

PUUTÖIDEN KANSALAISSUUS OSALLISUUTENA

Senioreiden puutyökurssi toimii omaehtoisena, epämuodollisena ja osallistujille merkityksellisenä työyhteisönä, jossa puutöiden tekemisellä on sekä väline- että itseisarvoa. Osallisuus näyttäytyy yhteisöllisenä toimintana, läsnä olemisena ja työelämästä tuttujen elämäntaitojen ylläpitämisenä. Sivistyksellisyys on toiminnallista ja yhteisöllistä ”itse tekemistä”, jonka avulla senioripuusepät pitävät huolta itsestään ja kurssitovereistaan. Puutyökurssin kulttuurisosi-aaliset erityispiirteet, esimerkiksi huolenpito, avuliaisuus, avoimuus, toisten arvostus ja suvaitsevaisuus, mahdollistavat vastavuoroisten kohtaamisten tilojen ja sivistyksellisten käytäntöjen syntyminen (vrt. Niemelä 2011, 44–50; Salo ja Suoranta 2002, 12–13).

Senioripuuseppien yhteisöön liittyminen ja siinä toimiminen edellyttävät, myös ulkopuoliselta tutkijalta, puutöihin ryhtymistä ja niiden tekemistä. Osallisuus on toiminnallista. Se näyttäytyy kiinnostuksena yhteiseen toimintaan osallistujien yksilöllisistä lähtökohdista käsin. Puutyökurssin kulttuuris-toiminnalliset erityispiirteet, eli ahkeruus, huolellisuus,

PUUTYÖKURSSI ON SENIOREIDEN HARRASTUSPERUSTAINEN, OMAEHTOINEN TYÖYHTEISÖ.

esteettisyys, tarkkuus ja säästeliäisyys, määrittävät sekä yhteisöllisyyden että toiminnallisuuden lähtökohdat ja reunaehdot.

Osallisuus toteutuu kahden toisiaan täydentävän roolin ja tehtävän kautta: senioripuusepät ovat sekä tarkkoja käsityöläisiä että tunnollisia työntekijöitä (vrt. Maunu & Kiilakoski 2018, 113–114). He osallistuvat puutöiden tekemiseen ja työpajan tuotantoprosesseihin omaehtoisesti ja omista lähtökohdistaan. He pyrkivät puutyöyhteisön jäseninä tekemään parhaansa, eli osoittamaan oman huolellisuutensa suhteessa käsityöläisperinteeseen sekä tunnollisuutensa osana työyhteisöä. Osallisuus puutyöyhteisössä on vahvasti sidoksissa hyödyksi olemiseen.

Puutyökurssin kansalaisuus näyttäytyy mahdollisuutena ja tarpeena pitää yllä työelämästä tuttuja ja merkityksellisiä yhdessä tekemisen tavoitteellisia tiloja. Se toteutuu osallisuutena mielekkäässä työnkaltaisessa toiminnassa, jossa puutöiden tekemisen eri muodot ovat yhtä arvokkaita. Kukin osallistuu puutöihin oman kykijensä mukaan. Osallistujien erilaiset valmiudet ja tavoitteet ovat ryhmässä yleisesti tiedossa.

Puutyökurssin kansalaisuus kytkeytyy vahvasti tuotteliaisuuteen. Sen tavoitteita ei määritellä etukäteen. Tuotteliaisuus on avoin erilaisille tulkinnoille ja voi toteutua monin eri tavoin. Se näyttäytyy itseisarvona ja luo merkitysjatkon työelämästä eläkkeelle. Tuotteliaisuus mahdollistaa osallisuuden ja merkityksellisuuden kokemuksen puutyökurssin muodostamassa ”työyhteisössä”.

Senioripuusepät muodostavat tiiviin vuorovaikutuksellisen yhteisön. Sen yhteisölliset rituaalit koostuvat huumorista ja vitsailusta sekä kahvitauoilla käydyistä keskusteluista. Näissä opintopiiriä muistuttavissa keskusteluissa paneudutaan maailman menoon ja tilaan sekä ajankohtaisiin poliittisiin kysymyksiin osallistujien omista elämäkokemuksista ja elämän-

piiristä käsin. Kahvitauot voi tulkita myös työelämästä mallinsa saaneina tauon ja kohtaamisen paikkoina. Ne toimivat yhdessä luotuna tilana, jossa ”harrastustyö” peilautuu ja saa merkityksensä suhteessa osallistujien eläkearkeen, sen haasteisiin ja merkityksellisyyteen.

Senioripuuseppien kansalaisuus kansalaisopiston kurssilla on sivistyksellistä, yhdessä tekemiseen ja toimimiseen perustuvaa kansalaisuutta. Toiminnallinen osallisuus tukee senioripuuseppiä elämäntaitojen, kuten itseluottamuksen, vastuuntunnon ja sosiaalisten taitojen, ylläpitämisessä ja uudistamisessa. Senioripuusepät luovat toiminnallaan yhteisöllisen tilan ja yhteisesti jaetun kokemuksen. He toimivat aktiivisessa kasvatuksellisessa vuorovaikutussuhteessa ja määrittävät toimintansa myötä itseään ja yhteisöään suhteessa ympäröivään maailmaan omista kokemuksistaan ja lähtökohdistaan käsin (Manninen & Luukkainen 2008, 41–44; Salo & Suoranta 2002, 12–13).

POHDINTA

Olemme tarkastelleet kansalaisuutta ja sen ilmene- mismuotoja osallisuuden näkökulmasta kansalaisopiston puutyökurssilla. Aiemmasta vapaan sivistystyön tutkimuksesta poiketen emme ole tutkineet toiminnan tavoitteita ja tehtäviä vaan osallistujien vuorovaikutuksellista toimintaa. Etnografisen tapaustutkimuksen avulla pyrimme osallistumaan laajempaan keskusteluun aikamme perustavista haasteista, jotka ovat sidoksissa sekä demokratian että kansalaisuuden toteutumiseen.

Senioreiden puutyökurssi toimi harrastusperustaisena ja omaehtoisena ”työyhteisönä”, jossa puutöiden tekeminen ja yhteisöllisyys määrittivät toisiaan. Osallistujat samaistuivat osallisuutensa kautta heille tuttuun ja merkitykselliseen tuotteliaan työntekijän rooliin ja ideaaliin. Senioripuuseppien omanarvontunto ja puuseppänä toimimisen merkitys rakentuvat harrastustyön yhteisölliselle perustalle. Tämän yhteisöllisyyden hyveet ovat tuttuja modernista työetiikasta (Watson 2003, 175).

Puuseppien tiiviissä yhteisössä ja yhteisöllisessä harrastustyössä korostuivat työn itseisarvo ja sen haasteellisuus, itsensä toteuttaminen sekä uuden oppiminen. Harrastustyön imu ilmeni puutöihin

uppoutumisena ja niille omistautumisena sekä kokemuksina puutöiden merkityksellisyydestä ja haasteellisuudesta (Rintamäki 2016, 32, 34). Puutyökurssi toimi osallistujille (työ)elämän jatkumona ja elämän merkityksellisyyden peruskivenä. Se tarjosi mahdollisuuden saada etäisyyttä eläkeläisarjen rutiineihin ja haasteisiin (vrt. Laginder & Stenoien 2011).

Yhteinen kiinnostuksen kohde sekä yhdessä tekeminen ja oppiminen pitivät senioripuuseppäryhmän koossa ja toiminnallisena ja loivat sivistymisen puitteet merkitykselliseksi koetussa toiminnassa (Savolainen & Joutsenvirta 2018, 89–90). Kansalaisopiston puutyökurssi tarjosi tilan omaehtoiselle sivistymiselle ja yhteisölliselle toiminnalle (Niemelä 2011, 44–45) samanmielisten seurassa. Puutyöpajassa oli mahdollista harjoittaa sellaisia sivistyksellisiä taitoja ja toimintoja, joiden myötä osallistujat kykenivät pitämään huolta sekä itsestään että toisistaan (vrt. Salo & Suoranta 2002, 12–13).

Kansalaisopiston puutyökurssin luoman osallisuuden merkityksen voi tulkita vaihtoehdoisen elämänhallinnan tavoitteeluksi. Vapaan sivistystyön osallisuuden voi näin tulkita tietynlaiseksi vaihto- ja omaehtoiseksi kansalaisuudeksi, jonka mahdollistaa mielekäs toiminta (vrt. Maunu & Kiilakoski 2018, 113–114). Osallistuminen, osallisuus ja kansalaisuus ovat vastapainoa kurssin ulkopuoliselle elämälle, mikä on havaittu aiemmassakin vapaan sivistystyön tutkimuksessa (esim. Andersson & Laginder 2013; Sundgren 2012). Kriittisessä katsannossa vapaan sivistystyön tulisi pyrkiä edistämään ja tukemaan muutosta (vrt. Manninen 2010; Salo & Suoranta 2002; Tøsse 2009). Kriittisestä näkökulmasta näyttäisi muodostuneen yhä useammin poikkeus (ks. Fejes ym. 2018; Manninen 2010).

Senioreiden puutyökurssilla osallisuus on sekä sosiaalisissa että toiminnallisissa mielessä sopeuttavaa. Senioripuuseppät muodostavat kiinteän yhteisön, jossa yhteiset näkökulmat, toiminta ja tavoitteet syvennyvät eivätkä juurikaan tule haastetuiksi. Sopeutuva ja

sopeuttava toiminta on kuitenkin omaehtoista, ja osallistumisen voi tulkita voimaannuttavan osallistujia. Puutyökurssille osallistumista voi siten pitää myönteisenä vapautena, vapautena johonkin (Tuomisto 2003, 48–49). Aiemmassa vapaan sivistystyön tutkimuksessa myönteistä vapautta on tarkasteltu mahdollisuutena vaikuttaa omaan osallistumiseen (Larsson 2001; Åberg 2008).

Senioripuusepillle osallistuminen tarjosi mahdollisuuden toimia ja olla osallisia puutyöyhteisössä, eli se oli vapautta passiivisesta ja toimettomasta eläkeläisyydestä. Vapaus toteutuu senioripuuseppien vuorovaikutuksellisessa ja yhteisöllisessä toiminnassa. Se perustuu omaehtoiseen valintaan osallistua itselle mieleisen aihepiiriin opintoihin ja ilmentää siten kansalaisuutta vapaa- ja omaehtoisena osallisuutena (vrt. Bagnall 2010; Gustavsson 1995; Stenoien & Laginder 2015; Åberg 2008).

Vapaan sivistystyön tarkastelu toimintalähtöisesti on mielekäs ja tarpeellinen lähtökohta vapaan sivistystyön jatkotutkimukselle. Olisikin toivottavaa, että vapaan sivistystyön tutkimus valottaisi yhä kattavammin sekä sivistyksellistä toimintaa sen eri ilmenemismuodoissa että osallistumiseen sisältyviä osallisuuden ulottuvuuksia.

ANNIKA PASTUHOV
KT, tutkijatohtori
institutionen för beteendevetenskap och lärande
Linköpings yliopisto

PETRI SALO
KT, professori
fakulteten för pedagogik
och välfärdsstudier
Åbo Akademi, Vaasa

- Atkinson, P., Coffey, A., Delamont, S., Lofland, J., & Lofland, L. (2001). Editorial introduction. Teoksessa Atkinson, P., Coffey, A., Delamont, S., Lofland, J. & Lofland, L. (toim.) *Handbook of Ethnography*. London: Sage, 1–7.
- Andersson, E., & Laginder, A.-M. (2013). Dimensions of Power. The Influence of Study Circles. Teoksessa Laginder, A.-M., Nordvall, H. & Crowther, J. (toim.) *Popular Education, Power and Democracy. Swedish Experiences and Contributions*. Leicester: NIACE, 99–121.
- Bagnall, R. G. (2010). Citizenship and belonging as a moral imperative for lifelong learning. *International Journal of Lifelong Education* 29(4), 449–460. <https://doi.org/10.1080/02601370.2010.488812>.
- Bjurström, E. (2013). Bildning och demokrati. Teoksessa Bjurström, E. & Harding, T. (toim.) *Bildning och demokrati: nya vägar i det svenska folkbildningslandskapet*. Stockholm: Carlsson, 11–119.
- Edquist, S. (2015). Det pragmatiska folkbildningsbegreppet. Teoksessa Rydbeck, K. & Nordvall, H. (toim.) *Perspektiv på folkbildning. Fyra forskares tankar om folkligt bildningsarbete*. Linköping: Mimer, 17–41.
- Eloranta, L. (2013). *Innovation in on-formal adult education organisation – multi-case study in four adult education centres*. Acta Universitatis Lappeenrantaensis 519. Lappeenranta: Lappeenranta University of Technology.
- Fejes, A., Dahlstedt, M., Olson, M. & Sandberg, F. (2018). *Adult Education and the Formation of Citizens. A Critical Interrogation*. Oxon: Routledge.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Gustavsson, B. (1995). Att tänka om folkbildningsiden. Teoksessa Bergstedt, B. & Larsson, S. (toim.) *Om folkbildningens innebörder – nio försök att fånga en företeelse*. Linköping: Mimer, 59–81.
- Hammersley, M. (2006). Ethnography: problems and prospects. *Ethnography and Education* 1(1), 3–14. <https://doi.org/10.1080/17457820500512697>.
- Harding, T. (2011). Learning democracy in a Swedish gamers' association: Representative democracy as experiential knowledge in a liquid civil society. *European Journal for Research on the Education and Learning of Adults* 2(2), 135–149. <https://doi.org/10.338/rela.2000-7426.rela0042>.
- Isin, E. F. & Wood, P. K. (1999). *Citizenship and Identity*. London: Sage.
- Kansalaisopistojen liitto (2018). <https://kansalaisopistot.fi/kansalaisopistot-pahkinankuussa> (11.12.2018).
- Korsgaard, O. (2004). Medborgerskab, identitet og demokratisk dannelse – en introduktion. Teoksessa Korsgaard, O. (toim.) *Medborgerskab, identitet og demokratisk dannelse*. København: Danmarks Pædagogiske Universitet, 5–10.
- Koski, L. & Filander, K. (2013). Transforming Causal Logics in Finnish Adult Education: Historical and Moral Transitions Rewritten. *International Journal of Lifelong Education* 32(5), 583–599. <https://doi.org/10.1080/02601370.2012.740689>.
- Laginder, A.-M., Nordvall, H. & Crowther, J. (2013). Introduction. Teoksessa Laginder, A.-M. Nordvall, H. & Crowther, J. (toim.) *Popular Education, Power and Democracy. Swedish Experiences and Contributions*. Leicester: NIACE, 3–13.
- Laginder, A.-M. & Stenøien, J. M. (2011). Learning by Interest: Experiences and Commitments in Lives with Dance and Crafts. *Vocations and Learning* 4(2), 151–167. <https://doi.org/10.1007/s12186-011-9055-8>.
- Laki vapaasta sivistystyöstä (1998). www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1998/19980632 (17.4.2019).
- Lang, T. (2011). *Myyttisestä sankarirehstorista opistoäidiksi ja manageriksi. Sukupuolen näkökulma kansalais- ja työväenopiston johtajuuteen*. Helsingin yliopisto, Käyttätymistieteiden laitos, Kasvatustieteellisiä tutkimuksia 235.
- Larsson, S. (2001). Seven Aspects of Democracy as Related to Study Circles. *International Journal of Lifelong Education* 20(3), 199–217. <https://doi.org/10.1080/02601370110036073>.
- Lundberg, M. (2008). *Överläggningar om hållbar utveckling. En studie av studiecirkelsamtal*. Linköping: Linköpings universitet.
- Manninen, J. (2010). Sopeuttavaa sivistystyötä? *Aikuiskasvatus* 30(3), 164–174.
- Manninen, J. (2017). Empirical and Genealogical Analysis of Non-Vocational Adult Education in Europe. *International Review of Education – Journal of Lifelong Learning* 63(3), 319–340. <https://doi.org/10.1007/s11159-017-9638-1>.
- Manninen, J. (2018) *Kansalaisopiston aikuisopiskelijat luokkakuvassa. Kansalaisopiston merkitys kuntalaisille ja kunnalle*. Helsinki: Kansalaisopistojen liiton julkaisuja 3.
- Manninen, J., & Luukannel, S. (2008). *Omaehtoisen aikuisopiskelun vaikutukset: vapaan sivistystyön opintojen merkitys ja vaikutukset aikuisten elämässä*. Vapaan sivistystyön yhteisjärjestö.
- Manninen, J. & Meriläinen, M. (2015). Monimenetelmällinen näkökulma omaehtoisen opiskelun hyötyihin. *Aikuiskasvatus* 35(2), 84–98.
- Maunu, A. & Kiilakoski, T. (2018). Ohjausta osallisuuteen? Sosiaalinen ja poliittinen osallisuus ammattiin opiskelevien nuorten arjessa. *Aikuiskasvatus* 28(2), 112–129.

- Niemelä, S. (2011). *Sivistymisen. Sivistystarve, -pedagogiikka ja politiikka pohjoismaisessa kansansivistystraditiossa*. Helsinki ja Kuopio: Kansanvalistusseura ja Snellman-instituutti.
- Nordzell, A. (2011). *Samtal i studiecirkel. Hur går det till när cirkeldeltagare gör cirkel?* Stockholm: Stockholms universitetens förlag.
- Pastuhov, A. (2018). *Att vara och agera medborgare. En etnografisk studie i folkbildande praktiker*. Vasa: Åbo Akademi, Fakulteten för pedagogik och välfärdsstudier.
- Pellinen, P. (2001). *Aikuiskasvatuksen ammatillistuminen. Katsaus aikuisoppilaitosten tehtäväkuvan historialliseen muotoutumiseen 1900-luvulla*. Turku: Turun yliopisto, Kasvatustiedekunnan julkaisuja B:68.
- Poikela, E., & Silvennoinen, H. (2010). Vapaa sivistystyö. Tarve, tehtävä, hyöty. *Aikuiskasvatus* 30(3), 206–212.
- Rinne, R., Heikkinen, A., & Salo, P. (2007). *Adult Education – Liberty, Fraternity, Equality? Nordic Views on Lifelong Learning*. Helsinki: Finnish Educational Research Association.
- Rintamäki, K. M. (2016). *Työ arjessa. Työn kokemus suomalaisten arkielämässä 2000-luvulla*. Turun Yliopiston julkaisuja, sarja C, tom. 427. Turku: Turun yliopisto.
- Salo, P. & Suoranta, J. (2002). *Sivistyksellinen aikuiskasvatus*. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- Saloheimo, L. (2015). *Vapaan sivistystyön palvelurakenne. Oppilaitosten koulutustarjonta*. Helsinki: Vapaa sivistystyö ry.
- Salonen, A. O. & Joutsenvirta, M. (2018). Vauraus ja sivistys yltäkyläisyyden ajan jälkeen. *Aikuiskasvatus* 38(2), 84–101.
- Seppänen, T. (2014). Vapaa sivistystyö on merkittävä osa aikuiskoulutusta. *Tilastokeskusken Hyvinvointikatsaus* 3/2014. https://www.stat.fi/artikkelit/2014/art_2014-09-29_004.html?s=5 (17.4.2019).
- Stenøien, J. M. & Laginder, A.-M. (2015). Praktisk-estetisk læringsinteresse – en motkulturell verdi? *Nordisk Kulturpolitisk Tidsskrift* 18(2), 182–197.
- Sundgren, G. (2012). Folkbildning och civilsamhälle. Teoksessa J. von Essen & G. Sundgren (toim.), *En mosaik av mening. Om studieförbund och civilsamhälle*. Göteborg: Daidalos, 43–67.
- Tøsse, S. (2009). *Folkbildning som universellt fenomen. Om betydelser och motsvarigheter i historiskt och internationellt perspektiv*. Linköping: Mimer.
- Tuomisto, J. (2003). Vapauden kaipuu vapaassa sivistystyössä. Teoksessa Riikonen, V. (toim.) *Valituksesta tietämysyhteiskuntaan*. Helsinki: Kansanvalistusseura, 43–80.
- Turunen, A. (2015a). Att snickra medborgarskap? *Nordisk kulturpolitisk tidsskrift* 18(02), 219–232.
- Turunen, A. (2015b). Puutöitä ja kansalaisuutta. Teoksessa Pätäri, J., Turunen, A. & Sivenius, A. (toim.) *Vapaa, vallaton ja vangittu sivistystyö. Sivistystyön vapaus ja vastuu -pamfletti 2015*. Helsinki: Vapaa sivistystyö ry, 38–42.
- Valkonen, E. (2015). *”Me myymme ja markkinoimme kurseja” – Markkinaorientaation piirteet kansalaisopistoissa*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Watson, T. J. (2003). *Sociology, Work, and Industry*. New York: Routledge.
- Wijkström, F. (2012). Mellan omvandling och omförhandling. *Civilsamhället i samhällskontraktet*. Teoksessa Wijkström, F. (toim.) *Civilsamhället i samhällskontraktet. En antologi om vad som står på spel*. Stockholm: European Civil Society Press, 3–33.
- Åberg, P. (2008). *Translating Popular Education – Civil Society Cooperation between Sweden and Estonia*.